

СЕКЦІЯ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ, КОНСТИТУЦІЙНІ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ І САВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

І. П. Андрусак

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права ІППО

ПРАВОВІ АСПЕКТИ УТРИМАННЯ ЖІНОК В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

Відколи існує людство завжди були індивіди, які порушували закон, вчиняли злочин. Хоча поняття «злочинець» вживається в чоловічому роді, жінки також вчиняють протиправні, винні, суспільно небезпечні діяння. Проживаючи в соціумі жінка є суб'єктом суспільних відносин, виконує певні соціальні функції. Сьогодні держава на законодавчому рівні опікується здоров'ям матерів, вагітних жінок, дітей, проблемами дітей сиріт, жіночим працевлаштуванням. Однак, не визначеною і не пріоритетною в кримінально-правових дослідженнях залишається проблема ефективності кримінальної відповідальності стосовно жінок, які вчинили злочин.

Спеціальні дослідження доводять суттєві відмінності між чоловіками і жінками в організації нервової системи, у впливі на вибір поведінки, способі і мотивації дій. На сприйняття жінкою оточуючого світу, формування інтересів, звичок впливають дітородні функції, які спричиняють уразливість жінки у фізичному, психічному і соціальному відношенні. Науковиця В. О. Меркулова вважає, що з кримінально-правового погляду обмеженість фізичних можливостей жінки за інших однакових умов (знову ж у середньому значенні) визначає потенційно більшу міру небезпеки діяння, вчиненого чоловіком. Ці ж особливості пояснюють більшу уразливість жінки у конфліктних ситуаціях, під час нападу з боку чоловіка (і навіть підлітка), зменшує міру небезпеки таких (в цілому суспільно небезпечних діянь) як опір, протидія будь-яким правомірним діям, під час втечі з-під варти, із закладів, які виконують покарання та в інших аналогічних випадках [1, с. 23-24].

Серед криміналістів, які вивчали причини жіночої злочинності слід виділити італійського кримінолога Чезаре Ломброзо (1835—1909), який увійшов в історію, перш за все, як автор теорії про біологічну схильність ряду людей до скоєння злочинів. Ломброзо вважав жінку сутністю не досконалою з яскраво вираженими рисами морального божевілья. Міркування про те, чому жінки більш схильні до скоєння злочинів він інтерпретує в праці «Женщина – преступница и проститутка» [2].

Якщо говорити про причини жіночої злочинності, то слід виділити низку чинників, серед них: соціальні негаразди, негативні чинники у сфері працевлаштування, неспроможність самостійно забезпечити необхідні умови для власного життя, сім'ї, своїх дітей.

Чи враховує чинний Кримінальний кодекс України фізіологічні і психоемоційні відмінності між чоловіком і жінкою? Чи використовується до жінок у кримінальному правосудді специфічний правовий статус? На ці та інші питання можна дати відповідь після детального аналізу діяльності міжнародних інституцій, Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів України через призму гендерної проблематики.

Один з двох головних статутних органів Ради Європи Парламентська асамблея Ради Європи, в Резолюції 1663 (2009) зазначає в п.1, що число жінок в тюрмах Європи зростає. Проте, незважаючи на це зростання, жінки все ще є меншістю тюремного населення. Тюрми дійсно створювались для чоловіків. Через це, а також через докази недоліків соціального походження та освіти жінок-в'язнів, тюрми, тюремні режими та тюремні реабілітаційні й освітні програми часто не відповідають особливим потребам жінок. В тексті Резолюції в п.8 читаємо заклика Асамблеї скерований до держав-членів щодо покращення умов утримання жінок у в'язницях. У восьми підпунктах вміщено рекомендації, виконання яких забезпечить покращення умов утримання жінок у в'язницях. Видається необхідним навести в повному обсязі заклика Асамблеї до держав-членів:

- запровадити без затримки положення доповнених Європейських в'язничних правил, звертаючи увагу на те, що правило 4 стверджує, що «нестача ресурсів не виправдовує тюремні умови, що порушують права в'язнів»;
- збирати інформацію щодо усіх аспектів ув'язнення, здійснювати гендерний аналіз усіх даних і оприлюднювати статистику;
- записувати кількість, вік та місцезнаходження дітей в'язнів й опікуна дітей одразу по прибуттю ув'язнених до тюрми (не залежно від того ув'язнений жінка чи чоловік) та оприлюднювати дану статистику;
- піклуватися про те, щоб жінок, які є єдиними опікунами дітей, не ув'язнювали доки, вони очікують суду, окрім випадків, коли існує справжня небезпека повторного злочину, втечі чи взаємодії із свідками. Крім того може також розглядатись відтермінування ув'язнення під час вагітності;
- забезпечити щорічну перевірку кожної жіночої тюрми незалежним експертом, який має представити звіт, що повинен розглядатись в Парламенті;
- розглянути ідею створення в'язниць вихідного дня спеціально для жінок;
- намагатись зменшити кількість жінок, яких садять до в'язниці, беручи до уваги високий відсоток жінок, що зараз знаходяться у в'язницях і є наркозалежними чи мають проблеми із психічним здоров'ям;
- забезпечити надання жінкам у в'язниці із вадами та хронічними захворюваннями необхідної допомоги та підтримки (такої, як фізичні застережні заходи, мова жестів, перекладачі, документи зі шрифтом Брайля, медична допомога тощо), якої вони можуть потребувати через свою інвалідність протягом досудового, судового періоду чи терміну покарання; та забезпечити відсутність ізоляції їх від інших в'язнів у соціальній та освітній діяльності, що відбувається у в'язниці, через організацію відповідних програм та послуг для них.

В Резолюції також окремими аспектами виділяються такі особливості та потреби жінок, які перебувають у в'язниці, як утримання матерів та вагітних жінок, гігієна і здоров'я жінок-в'язнів, освітні потреб жінок-в'язнів, відвідування жінок у в'язницях, повага людської гідності жінок-в'язнів. Асамблея закликає держав-членів розробити програми з працевлаштування для жінок-в'язнів, щоб надати їм доступ до професійних можливостей, дозволяючи їм робити внесок у легальні системи соціальної безпеки [3].

У Загальній доповіді 2000 р. Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, зазначено, що жінки становлять відносно невеликий відсоток від загальної кількості позбавлених волі. В силу цього чинника, облаштування окремих закладів для утримання позбавлених волі жінок може виявитись для держави занадто витратною справою; як наслідок, закладів для утримання позбавлених волі жінок обмаль (і, подеколи, вони розташовані дуже далеко від жінчиного дому чи від місця проживання її дітей), і вони перебувають у приміщеннях, які раніше призначались для чоловіків (і де одночасно утримуються чоловіки). В Доповіді акцентовано на необхідності окремо подбати про гарантування позбавленим волі жінкам безпечного і пристойного середовища для відбуття покарання. Цікавим, на наш погляд, є акцентування в Доповіді на жіночому персоналі в кадровому забезпеченні пенітенціарного персоналу. Зазначено, що наявність у персоналі як чоловіків, так і жінок може позитивно впливати на моральний дух у пенітенціарному закладі і на формування більш нормального середовища в місці утримання. Наявність жінок у персоналі уможливить правильний розподіл функцій при виконанні таких чутливих з гендерної точки зору доручень, як, наприклад, проведення обшуку. У цьому контексті Комітет знов наголошує, що позбавлені волі особи мають обшукуватись лише особами своєї статі і що будь-який обшук, котрий потребує роздягання позбавленої волі особи, має здійснюватись поза полем зору персоналу протилежної статі. Окремими категоріями розглядаються проблеми передпологового і післяпологового догляду, гігієна і здоров'я ув'язнених, рівний доступ до видів діяльності, розміщення позбавлених волі жінок [4].

Сьогодні в Україні жінки – ув'язнені не розглядаються як специфічна група, яка потребує особливого захисту і особливого ставлення. Аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України, зокрема ст. 66, 79, 83, можна дійти висновків, що обставини, які пом'якшують покарання застосовуються лише до жінок вагітних і таких, що мають малолітніх дітей. Тобто, пом'якшення покарання спрямоване на дітей, а не на жінок. Україна залишається однією з небагатьох держав, де жінок можуть засуджувати до довічного ув'язнення, про що дізнаємось зі ст. 64 ККУ [5].

В Україні до довічного ув'язнення засуджено 23 жінки. У Кримінально-виконавчому кодексі України у Главі 3, ст. 11 зазначено, що у виправних колоніях середнього рівня безпеки

можуть створюватися сектори *максимального рівня безпеки* для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі. У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання можуть створюватися сектори *середнього рівня безпеки* для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі [6].

Пожиттєво ув'язнені не мають права на умовно-дострокове звільнення, оскільки Президент не підписав Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням" прийнятий Верховною Радою України 26 листопада 2015 року № 847-VIII. Цей Закон викликав певні перестороги, які ґрунтувались на тому, що умовне звільнення для довічно засуджених надає можливість звільнитися маніякам та особливо небезпечним злочинцям а також запровадження можливості умовного звільнення довічно засуджених нівелює інститут довічного ув'язнення. Відповідно, клопотання про помилування в більшості відхилялись президентом. Зазначимо, що клопотання можна подавати терміном не раніше, ніж за 5 років від попередньо поданого. Станом на 2018-й поміж усіх ув'язнених жінок в Україні на волю вийшла лише одна. Указом президента № 49/2018 від 28.02.2018 звільнили засуджену до довічного позбавлення волі Любов Кушинську. На момент звільнення жінка перебувала в ув'язненні 27 років і 9 місяців.

Засуджених до позбавлення волі строком до 5 років вагітних жінок або тих, хто має дітей віком до 7 років, можуть за рішенням суду звільнити від відбування загального й додаткового покарання (ККУ, ст. 79). Водночас їм призначають випробувальний термін, а нагляд за ними доручають повноважним органам з питань пробації [5].

Засуджені за особливо тяжкі злочини, що отримали строк понад 5 років, зазвичай, вирушають у колонію. Таких закладів в Україні 9. Засуджені вагітні і матері-годувальниці, а також ті, хто має дітей до 3-х років, можуть мешкати разом з дітьми в дитячих будинках при колоніях. Для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини (частина 3 статті 141 КВК) [6].

В Україні це Чернігівська, Чорноморська і Кам'янська виправні колонії.

В Законі України «Про попереднє ув'язнення» в ст. 9 зазначено, що ув'язнені жінки вправі мати при собі дітей віком до трьох років [7].

Якщо до завершення строку залишилося не більш ніж рік, то перебування дитини старшої 3-х років можуть продовжити до часу звільнення матері. Якщо до завершення строку – більш ніж рік, а забирати дитину немає кому, дітей старших 3-х років направляють до дитячих учбових закладів.

Акцентування на проблемах жінок ув'язнених та проведення заходів з ресоціалізації, яка полягає в свідомому відновленні засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, дозволить Україні наблизитись до європейських стандартів утримання в'язнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. – Вид. 2-е. – Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2003. – 281 с.
2. Ломброзо Ч. Жінщина-преступниця и проститутка. Електронная библиотека. URL: https://royallib.com/read/lombrozo_chezare/genshchina_prestupnitsa_ili_prostitutka.html#0
3. Парламентська асамблея Ради Європи. Резолюція 1663 (2009) – Жінки у в'язницях. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/organizations.mpo_info?o_id=64
4. Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК). Позбавлені волі жінки. Витяг з Десятої Загальної доповіді 2000 р., URL: <https://rm.coe.int/16806cd37f>
5. Кримінальний кодекс України. Редакція від 16.01.2020. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. Редакція від 16.01.2020. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15>
7. Закон України «Про попереднє ув'язнення». Редакція від 22.12.2019. Офіційний сайт Верховної Ради України, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>